

The Potential for Building Support Networks to Enhance Food Availability Among Urban Low-Income Households in Khon Kaen Municipality, Khon Kaen Province

Nisarat Aunchanthee

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Aphiradee Wongsiri

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Research Group on Wellbeing and Sustainable
Development, Khon Kaen University, Thailand

Buapun Promphakping

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Research Group on Wellbeing and Sustainable
Development, Khon Kaen University, Thailand

Abstract

This study aims to examine the food availability situation and assess the potential of urban low-income households to establish food availability support networks in Khon Kaen Municipality, Khon Kaen Province. Three communities along the railway in Khon Kaen Municipality were purposefully selected using qualitative research methods, focusing on phenomena that demonstrate the communities' potential to address the issue of food security. The total number of key informants was 30. Content analysis and the triangulation method were employed to ensure coherence between the data. The study's findings indicate that urban low-income households require a greater understanding of nutrition to help meet their dietary needs. Inadequate income for daily sustenance necessitates adjustments that reduce the quantity and quality of food, leading to health issues and frequent illnesses. As a result, urban low-income households depend on natural food sources, self-produced food, and food provided through aid to reduce food costs. They received support from community leaders with networking skills and experience in developing skills and knowledge. This assistance led to the creation of support networks for food availability. These networks included internal community networks formed through informal relationships and external networks established by organizations and agencies

CORRESPONDING AUTHOR

Aphiradee Wongsiri, Social Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Khon Kaen University, Thailand

Email: aphiwo@kku.ac.th

© College of Local Administration, Khon Kaen University. All rights reserved.

authorized to promote and support urban low-income households. Therefore, policies should support the provision of nutrition and food consumption knowledge to urban low-income households. Additionally, safe and affordable food markets for urban low-income individuals should be established, resulting from collaborative networks across all sectors to ensure access to quality and safe food for low-income urban households.

Keywords

urban low-income household, food security, food availability, support network, good health and wellbeing

ศักยภาพในการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือในด้านการ มีอาหารของครัวเรือนคนจนเมือง ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

นิสาร์ตน์ อุ่นจันทิ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

อภิรดี วงศ์ศิริ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บัวพันธ์ พรหมพักพิง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์การมีอาหารและศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือการมีอาหารในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่ศึกษาคัดเลือกแบบเจาะจงจากปรากฏการณ์ที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชนในประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนริมทางรถไฟที่มีความแตกต่างกัน จำนวน 3 ชุมชน ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวนทั้งหมด 30 คน โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม วิเคราะห์ผลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและหาความสอดคล้องระหว่างความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการแบบสามเส้า ผลการศึกษา พบว่า สถานการณ์การมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมือง ไม่มีความรู้เรื่องโภชนาการในการบริโภคอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย และรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ส่งผลให้ต้องปรับลดปริมาณและคุณภาพอาหารลงเพื่อให้มีเงินซื้ออาหารมื้อต่อไปได้ เกิดเป็นปัญหาสุขภาพไม่แข็งแรง เจ็บป่วยบ่อย ครัวเรือนจึงต้องพึ่งพาอาหารจากแหล่งอาหารธรรมชาติ อาหารผลิตเอง และอาหารจากการให้ความช่วยเหลือ เพื่อลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร ขณะเดียวกันครัวเรือนคนจนเมืองได้รับการสนับสนุนให้มีศักยภาพทักษะ และความรู้ จากผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพการประสานงานเครือข่าย และประสบการณ์ จนเกิดการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือในด้านการมีอาหารขึ้นมา ซึ่งเครือข่ายดังกล่าวมีทั้งเครือข่ายภายในชุมชน ที่เกิดจากความสัมพันธ์คล้ายเครือญาติ มีลักษณะไม่เป็นทางการ และมีเครือข่ายภายนอกชุมชนเกิดจากองค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนมีลักษณะเป็นแบบบังคับบัญชา ดังนั้น ควรมีนโยบายสนับสนุนการมีให้ความรู้เรื่องโภชนาการการบริโภคอาหารแก่ครัวเรือนคนจนเมือง และมีตลาดอาหารปลอดภัยและราคาถูกสำหรับคนจนเมืองที่เกิดจากเครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วน เพื่อให้ครัวเรือนคนจนเมืองเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพและปลอดภัย

คำสำคัญ

ครัวเรือนคนจนเมือง, ความมั่นคงทางอาหาร, การมีอาหาร, เครือข่ายความช่วยเหลือ, สุขภาวะที่ดีและความอยู่ดีมีสุข

บทนำ

ความมั่นคงทางอาหาร เป็นปัญหาความมั่นคงรูปแบบใหม่ที่กำลังส่งผลกระทบต่อประชากรทั่วโลก ทั้งประเทศที่กำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้ว ต่างก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน (Prachasan, 2012) ทั้งนี้ดัชนีความมั่นคงด้านอาหารโลกที่จัดทำโดย Economist Impact ใช้หลักการประเมินจาก 4 ปัจจัย ได้แก่ ความสามารถในการซื้ออาหาร ความมีอยู่อย่างสมบูรณ์ของอาหาร คุณภาพและความปลอดภัย และความยั่งยืนและการปรับตัว โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของปัญหาความมั่นคงทางอาหารทำให้หลายประเทศในโลกได้ตระหนัก และให้ความสำคัญกับวิกฤตอาหารเป็นเรื่องเร่งด่วน โดยเฉพาะประเทศไทย เนื่องจากอันดับความมั่นคงทางอาหารแย่งอยู่ในอันดับที่ 64 จากเดิมเมื่อปี 2021 อยู่ในอันดับที่ 51 โดยความสามารถในการซื้ออาหารได้คะแนนมากที่สุด 83.7 ส่วนด้านที่อ่อนแอที่สุด คือ ด้านคุณภาพและความปลอดภัย โดยได้คะแนน 45.3 (Office of Agricultural Economics, 2022) แสดงให้เห็นว่าประเทศไทย กำลังประสบกับปัญหาความมั่นคงทางอาหารในด้านคุณภาพและความปลอดภัยของอาหาร

สำหรับประเด็นคุณภาพและความปลอดภัยของอาหารนั้น เป็นปัจจัยพื้นฐานในการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา เนื่องจากการพัฒนาให้คนส่วนใหญ่ของประเทศสามารถเข้าถึงโภชนาการที่ดีได้อย่างเพียงพอ เป็นสาเหตุหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนากำลังคนของประเทศให้มีผลิตภาพที่สูงขึ้นได้ (Chaisrisawatsuk, n.d.) การที่ประเทศไทยมีค่าคะแนนด้านความสามารถในด้านการซื้ออาหารได้คะแนนสูง และค่าคะแนนด้านคุณภาพและความปลอดภัยต่ำนั้น เป็นเพราะประชากรในประเทศไทยส่วนใหญ่ผลิตอาหารรับประทานไม่ครอบคลุมทุกชนิด จึงพึ่งพาจากการซื้อเป็นหลัก สอดคล้องกับงานศึกษาของ Promphakping , Inmuang, & Phongsiri (2019) ศึกษาเรื่องเมืองขอนแก่น การเติบโตความท้าทายและโอกาส ผลการศึกษาในประเด็นความเปราะบางด้านอาหาร ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองไม่ได้ผลิตอาหารเอง หากแต่พึ่งพาอาหารด้วยการซื้อจากตลาด ส่งผลให้ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองประสบปัญหาในเรื่องคุณภาพอาหาร เนื่องจากอาหารสดที่ซื้อจากตลาดอาจมีการปนเปื้อนสารเคมี จนนำไปสู่การเกิดปัญหาสุขภาพตามมา

จะเห็นว่า พื้นที่เมืองเป็นพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีสิ่งปลูกสร้างถาวร สิ่งอำนวยความสะดวก และระบบสาธารณูปโภคที่เพียบพร้อมเพื่อรองรับความเป็นอยู่ของประชากรในพื้นที่ มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างกัน เป็นที่ตั้งศูนย์รวมของการปกครองของท้องถิ่นนั้น ๆ ประชากรส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไปจากชนบท และการประกอบอาชีพส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพที่ไม่ใช่อาชีพเกษตรกรรม (Kuanard & ThinPhangnga , n.d.) “ความมั่นคงทางอาหาร” จึงขึ้นอยู่กับความสามารถเข้าถึงอาหารได้ตามกำลังเศรษฐกิจของแต่ละคน ในขณะเดียวกัน ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองไม่ใช่ทุกคนที่มีกำลังทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่ดี ที่สามารถอาศัยอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพในระบบสังคมและเศรษฐกิจของเมือง เนื่องจากกำลังทางเศรษฐกิจนั้นมีความสอดคล้องกับการแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน ด้วยเหตุนี้ จึงส่งผลให้เกิดกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “คนจนเมือง” เป็นจำนวนมากในเมือง และกลุ่มคนเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้ตามความต้องการ ส่งผลให้การบริโภคอาหารที่มีคุณภาพและปลอดภัยยังเป็นสิ่งที่คนจนเมืองเข้าถึงได้ยาก (Jenjad , 2023) ด้วยข้อจำกัดทางด้านรายได้ที่มีผลต่อการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ทำให้กลุ่มคนจนเมืองต้องดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดท่ามกลางข้อจำกัดกำลังทรัพยากร อีกทั้งคนจนเมืองเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มคนเปราะบาง

ในสังคม จึงทำให้ได้รับโอกาสในการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือเครือข่ายและได้เข้าไปเป็นสมาชิกในเครือข่ายต่าง ๆ ส่งผลให้คนจนเมืองได้ทำความเข้าใจถึงบทบาท หน้าที่ พันธกิจของเครือข่ายต่าง ๆ Makmee (2021) การทำงานร่วมกัน ส่งผลให้เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม (Social network) ที่ก่อตัวขึ้นในฐานความสัมพันธ์ที่โยงใย นับตั้งแต่ปัจเจกบุคคลไปจนถึงความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนของกลุ่มคนในสังคม รวมไปถึงพฤติกรรมทางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลและสังคมในการที่จะดำเนินกิจกรรมความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พึ่งพาอาศัย เพื่อให้การดำเนินการกิจกรรมสำเร็จตามเป้าหมายที่ต้องการ

จากการทบทวนการศึกษาเกี่ยวกับ เครือข่ายคนจนเมือง ทำให้ทราบว่า คนจนเมืองมีเครือข่ายที่คอยให้ความช่วยเหลือ คือ เครือข่ายสลัมสี่ภาคที่มีการเคลื่อนไหวในเรื่องของการเรียกร้องสิทธิการเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย (รฟท.) เพื่อความมั่นคงทางที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง (Visetpricha , 2021) เนื่องจากคนจนเมืองมีปัญหาในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายคนจนเมือง จึงเน้นไปที่การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ผ่านการเรียกร้องสิทธิ โดยยังมองข้ามประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่เป็นความมั่นคงในชีวิตของกลุ่มคนจนเมืองที่นอกจากพวกเขาจะไม่มี ความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและรายได้แล้ว ปัญหานี้จึงได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของ พวกเขา ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาสถานการณ์การมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองและ ศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือการมีอาหารในเขตเทศบาล นครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น โดยการมีเครือข่ายทางสังคมหรือการเข้าไปเป็นสมาชิกในเครือข่ายต่าง ๆ นี้ สามารถทำให้ครัวเรือนคนจนเมืองเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพและปลอดภัยได้อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์การมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- 2) เพื่อศึกษาศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือการมีอาหารในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

แนวคิดและทฤษฎี

แนวคิดเครือข่ายทางสังคมของคนจนเมือง

การศึกษาศักยภาพในการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือในด้านการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมือง ในเขตพื้นที่เทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ได้มีการเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหาความหมายและ ตีความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายทางสังคมในประเด็นของความมั่นคงทางอาหาร มิติด้านการมีอาหาร ภายใต้บริบทชุมชนริมทางรถไฟมีสิทธิเพียงเช่าที่ดิน แต่ไม่มีสิทธิเป็นเจ้าของที่ดิน จึงทำให้ การศึกษาครั้งนี้นิยามคำว่า “คนจนเมือง” หมายถึง กลุ่มคนจนเชิงรายได้ต่ำที่ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

โดยทั่วไปองค์กรชุมชนทุกพื้นที่มักมีเครือข่ายทางสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่ สนับสนุนและเกื้อกูลกันในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมใน

มิติของคนจนเมืองจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะสามารถเข้าใจถึงศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือการมีอาหาร ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network) มาเป็นฐานในการศึกษา โดยแนวคิดนี้มีความเชื่อมโยงกับแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มองว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับขนาดหรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่ร่วมกันในลักษณะเครือข่ายและทรัพยากรที่มีสะสมไว้ และความสามารถที่จะนำเอาเครือข่ายและทรัพยากรไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและกลุ่มความสัมพันธ์ได้ ภายใต้ความเชื่อมั่นที่ยึดโยงระหว่างกัน (Bourdieu, 1993)

Apakaro (2004) ได้ให้ความหมายของคำว่า เครือข่ายทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร จนเกิดเป็นเครือข่าย ผ่านการสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในเครือข่าย โดยมีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับ Phongphit (2005) ได้อธิบายเครือข่ายทางสังคมไว้ว่า ความสัมพันธ์ของ กลุ่ม บุคคล หรือกลุ่มองค์กร โดยสมัครใจ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน โดยสมาชิกยังคงมีอิสระ แบ่งประเภทเครือข่ายออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) เครือข่ายแนวนราบ เป็นเครือข่ายที่ เกิดจากกลุ่มคนในระดับเดียวกัน อาชีพเดียวกัน ก่อประสานกันจนเกิดเป็นเครือข่าย 2) เครือข่ายแนวตั้ง เป็นเครือข่ายที่มีการประสานความร่วมมือของสมาชิกที่มีความแตกต่างของอาชีพ มารวมตัวกันจนเกิดเป็นเครือข่ายขึ้นมา 3) เครือข่ายส่วนใหญ่เกิดขึ้นมา เพื่อทำให้การสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลประสบการณ์ดียิ่งขึ้น ง่ายขึ้น และมีความร่วมมือในเรื่องต่างๆ ได้ดีขึ้น สามารถต่อรองอำนาจต่าง ๆ ได้ดีขึ้น และ 4) เครือข่ายที่เป็นเครือข่ายจำนวนหนึ่งเกิดขึ้นมาเพื่อให้เกิดความมือ ในการวิจัย การศึกษา การฝึกอบรม การจัดการทรัพยากร และแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกัน เครือข่ายทั้งหมดนั้น อาจจะเป็นเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยเครือข่ายที่เป็นทางการนั้นเป็นเครือข่ายที่มีการประสานงานอย่างเป็นทางการ และเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการเป็นเครือข่ายที่ไม่มีการประสานงานอย่างเป็นทางการ

สรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคมเป็นโครงสร้างที่มีการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ ผ่านการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อการแก้ไขหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น มีการแบ่งเป็น 4 ประเภทตามลักษณะการเชื่อมโยงและการทำงานร่วมกันของสมาชิก โดยมุ่งหวังให้เกิดความร่วมมือและพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว โดยมีเป้าหมายที่จะสนับสนุนการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างสมาชิกให้ง่ายขึ้น และมีความร่วมมือกันกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยรูปแบบที่เหมาะสมกับลักษณะและวัตถุประสงค์ของเครือข่านั้น ๆ โดยสามารถแบ่งเป็นทางการและไม่เป็นทางการตามการประสานงานของสมาชิกในเครือข่านั้น ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของคนจนเมือง

แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร เกิดขึ้นและชัดเจนที่สุดในช่วงการประชุมอาหารโลก World Food Summit (WFS) ในปี พ.ศ. 2539 องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ให้ความหมายโดยการแบ่งเป็นมิติย่อย ๆ ออกเป็น 4 มิติเพื่อให้เกิดความชัดเจน โดยมีรายละเอียดดังนี้ FAO (2006)

1) ความพอเพียงของอาหาร หมายถึง การมีปริมาณอาหารที่เพียงพอที่มีคุณภาพและเหมาะสมต่อร่างกาย ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตเองหรือจากการได้รับความช่วยเหลือทางอาหาร

2) การเข้าถึงอาหาร หมายถึง การมีทรัพยากรที่พอเพียงต่อการเข้าถึงอาหารของประชาชน เพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรดังกล่าว หมายถึง บุคคลสามารถที่จะ

กำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าบริการได้ทุกสถานการณ์ ภายใต้บริบทของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ ซึ่งรวมถึงสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนด้วย

3) การใช้ประโยชน์ หมายถึง การใช้ประโยชน์ด้านอาหารผ่านการมีอาหารที่เพียงพอ ใช้ประโยชน์จากอาหารที่เหมาะสมกับร่างกาย ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ

4) เสถียรภาพ หมายถึง ประชาชนสามารถเข้าถึงอาหาร ที่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย ได้ตลอดเวลา ไม่มีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงอาหารอื่นที่เกิดจากสภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน

ขณะเดียวกัน ผู้วิจัยได้รวบรวมงานศึกษาที่เกี่ยวกับการศึกษาความมั่นคงทางอาหารโดยเน้นไปที่มิติด้านการมีอาหาร มีงานศึกษาของ Tolossa (2010) พบว่า กลไกการรับมือกับการขาดแคลนอาหารของครัวเรือนประกอบด้วย 1) มีการปรับเปลี่ยนประเภทพืชผลหลักที่ใช้และอาหารที่พวกเขารับประทาน เช่น บริโภคอาหารที่ราคาถูก รับประทานอาหารตามฤดูกาล ลดจำนวนมื้อต่อวันจากสามเป็นสอง ลดปริมาณอาหารต่อมื้อและอาศัยความเรียบง่าย ซื้ออาหารปรุงสุกง่าย ๆ มากกว่าทำที่บ้าน 2) เมื่อครัวเรือนประสบกับปัญหาการขาดแคลนอาหารอย่างรุนแรงจะขอความช่วยเหลือจากญาติที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท ใช้การไปรับบริจาคข้าวอาหารฟรีจาก โรงทาน บางครัวเรือนส่งลูกหลานไปอยู่กับเครือญาติ จนกว่าจะสิ้นสุดระยะขาดแคลนอาหาร และให้ลูกหลานเป็นแรงงานหารายได้เข้าครัวเรือนแทนการไปเรียน ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ Wright & Gupta (2015) ได้อธิบายผลการศึกษากลยุทธ์ในการจัดการความมั่นคงทางอาหารไว้ว่า ครัวเรือนมีการพึ่งพาอาหารราคาไม่แพง เช่น อาหารตามฤดูกาล หรือในท้องถิ่นผักที่มีอยู่จำกัด ลดขนาดของมื้ออาหารและลดจำนวนมื้อที่รับประทานในหนึ่งวันลง เพื่อเพิ่มความพร้อมของอาหาร ครัวเรือนยืมอาหารหรือยืมเงินจากเพื่อนหรือญาติเพื่อนำไปซื้ออาหารหรือใช้เครดิตจากร้านขายของชำที่ใช้บริการเป็นประจำ มีการอาศัยความช่วยเหลือด้านอาหารในสถานที่ทางศาสนาหรืออาหารแจกฟรี และมีการเพิ่มจำนวนแรงงานในครอบครัวโดยให้เด็กออกจากโรงเรียนเพื่อประหยัดเงินค่าเล่าเรียนและส่งลูก ๆ ไปทำงาน

งานศึกษาของ Chotdee (2009) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของผู้มีรายได้น้อยในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า การบริโภคอาหารในครัวเรือนจะประกอบอาหารรับประทานเองและซื้ออาหารสำเร็จรูป แหล่งอาหารหลักของครัวเรือนซื้อจากตลาดสด/ตลาดนัดใกล้บ้าน ความมั่นคงทางอาหารในด้านโภชนาการที่ดีและอาหารปลอดภัย อยู่ในระดับปานกลาง แสดงถึงครัวเรือนยังไม่ให้ความสำคัญกับการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ เช่นเดียวกับงานศึกษา Suwittawat, Sanchaisuriya & Kunarattanapruk (2009) ที่ชี้ให้เห็นว่าผู้สูงอายุในชุมชนแออัด เขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ได้รับพลังงานและสารอาหารไม่เพียงพอตามปริมาณสารอาหารอ้างอิงที่ควรได้รับประจำวันสำหรับคนไทย พ.ศ. 2546 ที่ได้กำหนดไว้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะขาดแคลนเงินในการซื้ออาหารที่มารับประทานให้ครบทั้ง 5 หมู่ และการมีโรคประจำตัวจึงต้องควบคุมอาหารโดยรับประทานอาหารในปริมาณที่น้อย แต่ถึงอย่างไรความมั่นคงทางอาหารก็สามารถสร้างได้ด้วยการปลูกพืชผักสวนครัว ดังงานศึกษาของ Pinthongpan (2014) ศึกษาการสร้างสวนสวยกินได้ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า ชุมชนมีการพึ่งพาแหล่งอาหารซื้อขายและแหล่งอาหารผลิตเอง ซึ่งแหล่งอาหารผลิตเองนั้นเป็นเพียงการผลิตในพื้นที่จำกัดของชุมชนเมืองไม่เกิน 2x2 ตารางเมตร โดยการลดการพึ่งพาแหล่งซื้อขายและเป็นการลดรายจ่ายของครัวเรือนได้อีกทางหนึ่ง

สามารถสรุปได้ว่า แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของคนจนเมืองนั้น คนจนเมืองมีกลไกการรับมือกับการสถานการณ์ปัญหาอาหารไม่เพียงพอต่อการบริโภคในชีวิตประจำวัน โดยการปรับเปลี่ยน

พฤติกรรมการบริโภคอาหาร พึ่งพาอาหารจากการผลิตเองที่ผลิตในพื้นที่ขนาดเล็กในสวนบริเวณบ้าน หากครัวเรือนประสบกับปัญหาการขาดแคลนอาหารอย่างรุนแรงจะขอความช่วยเหลือจากญาติที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท อาศัยความช่วยเหลือด้านอาหารในสถานที่ทางศาสนาหรืออาหารแจกฟรี และมีการเพิ่มจำนวนแรงงานในครัวเรือน

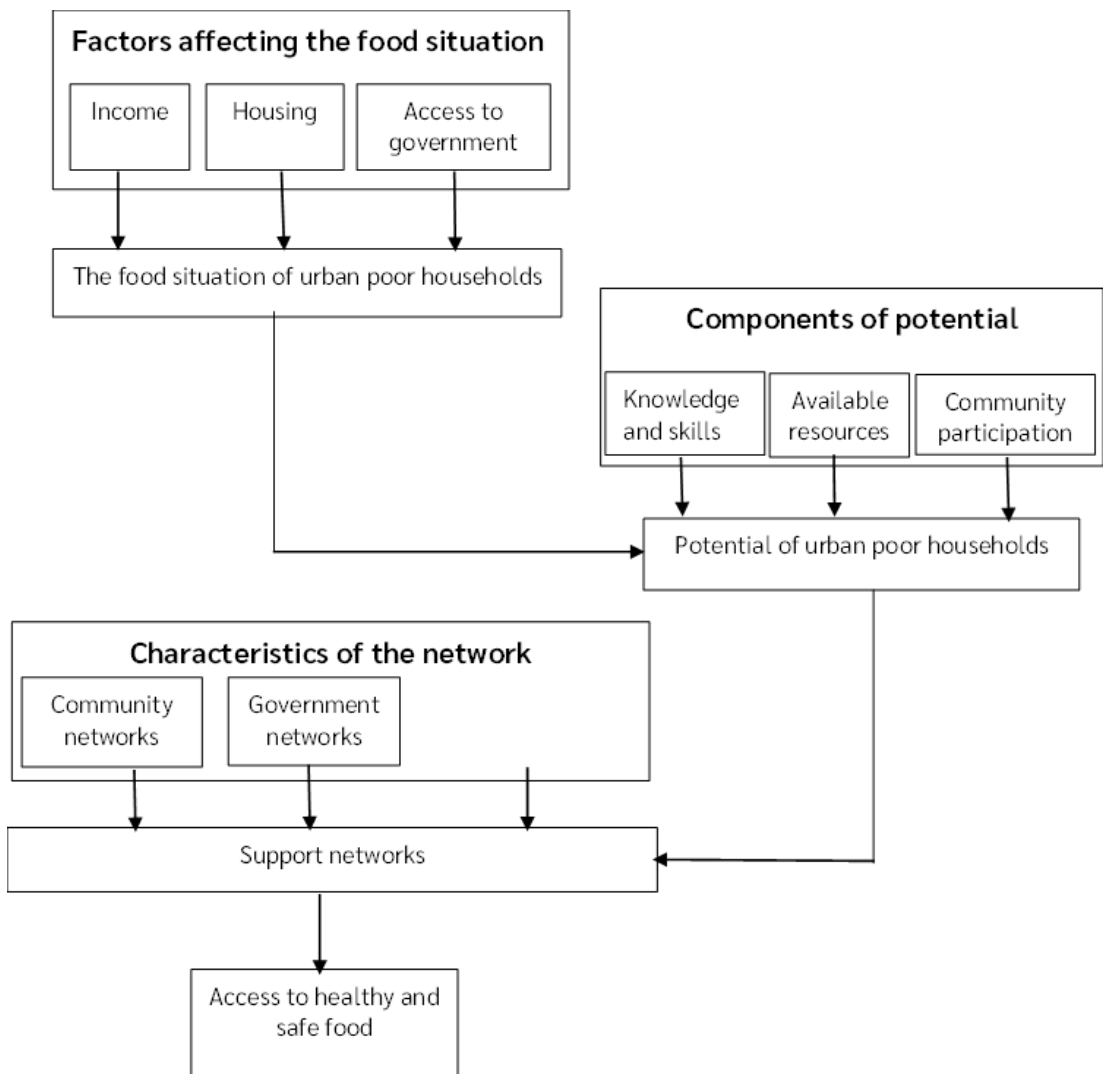

Figure 1. Conceptual Framework

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎีที่และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาประยุกต์ใช้ เพื่อพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาศักยภาพในการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือ ในด้านการ มีอาหารของครัวเรือนคนจนเมือง ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น โดยศึกษา

สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารด้านการมีอาหารเพียงพอของครัวเรือนคนจนเมืองเพื่อให้ทราบถึงศักยภาพของครัวเรือนในการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อการมีอาหาร ดังภาพที่ 1

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หน่วยวิเคราะห์ คือ ระดับครัวเรือน (Household level) พื้นที่ศึกษาคัดเลือกแบบเจาะจงจากปรากฏการณ์ที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชนในประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนริมทางรถไฟที่มีความแตกต่างกัน จำนวน 3 ชุมชน คือ 1) ชุมชนเทพารักษ์ 3 2) ชุมชนเทพารักษ์ 5 และ 3) ชุมชนเหล่านาคี 12 ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวนทั้งหมด 30 คน มีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับคำถามวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) กลุ่มผู้นำชุมชน ชุมชนละ 2 คน 2) กลุ่มร้านขายอาหารในชุมชน ชุมชนละ 1 คน 3) กลุ่มนายจ้างนอกระบบ ชุมชนละ 1 คน และ 4) กลุ่มครัวเรือนคนจนเมือง ชุมชนละ 6 คน โดยมีเกณฑ์การเลือกกลุ่มครัวเรือนคนจนเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มครัวเรือนคนจนเมืองที่ไม่มีวัยพึ่งพิงอาศัยอยู่ในครัวเรือน และ 2) กลุ่มครัวเรือนคนจนเมืองที่มีวัยพึ่งพิงอาศัยอยู่ในครัวเรือน เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างในประเด็นของเข้มแข็งและศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมือง โดยใช้วิธีการบอกต่อ (Snowball Technique) ในการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นวิธีที่มีความเหมาะสมที่สุดสำหรับการศึกษาเครือข่ายทางสังคม (Sutheewasinnon & Pasunon, 2016) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) ที่ออกแบบมาสอดคล้องกับคน 4 กลุ่ม ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participatory Observations) เพื่อทำความเข้าใจลักษณะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของบุคคล และการสังเกตขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ในการตรวจสอบข้อมูลใช้วิธีการแบบสามเส้า (Triangulation) พิจารณาจากแหล่งข้อมูลและสถานที่ เพื่อหาความเหมือนและแตกต่างของข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กระบวนการจัดหมวดหมู่และประเภทของข้อมูล โดยจำแนกตามประเด็นที่ศึกษา จากนั้นวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้แล้วจึงสรุปโดยอาศัยการตีความและหาคำอธิบายเชิงทฤษฎีจากข้อมูลที่ได้ โดยใช้หลักการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น แล้วเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม 2566 รหัสโครงการเลขที่ : HE663291

ผลการวิจัย

การศึกษาศักยภาพในการสร้างเครือข่ายให้ความช่วยเหลือในด้านการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองในเขตพื้นที่เทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ผู้ศึกษาจะนำเสนอประเด็น บริบทของชุมชนริมทางรถไฟ สถานการณ์ด้านการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองในปัจจุบัน และศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือการมีอาหาร โดยข้อมูลที่ได้มาจากการลงสนามสัมภาษณ์และจากการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมของผู้วิจัย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

บริบทชุมชนริมทางรถไฟ

จากการลงสนามสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ข้อมูลบริบทชุมชน พบว่า 1) ชุมชนเทพารักษ์ 3 2) ชุมชนเทพารักษ์ 5 3) ชุมชนเหล่านาคี 12 เกิดขึ้นจากการอพยพ

ย้ายถิ่นฐานของผู้คนจากต่างถิ่น ทั้งจากต่างอำเภอ ต่างจังหวัด เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อแสวงหาเศรษฐกิจที่ดีกว่าจากถิ่นฐานเดิมที่จากมา มีการเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย (รฟท.) ชุมชนริมทางรถไฟเนื่องจากเป็นผู้อพยพย้ายถิ่นฐานไม่มีที่อยู่หรือทะเบียนบ้านชัดเจน จึงทำการเรียกร้องขอทะเบียนบ้านจากสำนักงานเทศบาลนครขอนแก่น เพื่อที่จะได้รับสิทธิพลเมืองขั้นพื้นฐาน เช่น สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง สิทธิในการเข้ารับการศึกษาภาคบังคับจากโรงเรียนของรัฐ และสิทธิในการรับการรักษาพยาบาลจากสาธารณสุขจังหวัดหรือโรงพยาบาล ที่ตั้งของชุมชนริมทางรถไฟทั้ง 3 ชุมชน ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น บ้านเรือนตั้งเรียงกันไปตามริมทางรถไฟที่ขนานกับถนนมิตรภาพ อีกทั้งยังตั้งอยู่ใจกลางเมืองใกล้เขตศูนย์ราชการ ห้างสรรพสินค้า และตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ของจังหวัดขอนแก่น ภายในชุมชนลักษณะที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียวและส่วนน้อยเป็นแบบสองชั้น มีตั้งแต่เป็นแบบกระท่อมหรือเพิงอย่างง่าย ไปจนถึงแบบปูนที่มีลักษณะคงทนแข็งแรง แต่ส่วนใหญ่สภาพบ้านเรือนมีการรื้อพัง ชำรุดทรุดโทรม อาชีพของคนในชุมชนริมทางรถไฟส่วนใหญ่เป็นอาชีพรับจ้างรายวัน ค่าขาย และอาชีพเก็บของเก่าขาย รายได้ 100 - 300 บาท/วัน/คน ไม่มีความแน่นอน เนื่องจากไม่ได้ทำงานทุกวัน อีกทั้งครัวเรือนที่มีสมาชิกในครัวเรือนไม่ได้ประกอบอาชีพมีหลายครัวเรือน ส่งผลให้รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนจึงไม่สอดคล้องกับสมาชิกในครัวเรือน รวมทั้งยังมีหนี้สินที่ต้องชำระจึงทำให้รายได้ไม่เพียงพอในการใช้จ่ายในครัวเรือน และยังพบว่าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำสุดต่อเดือนอยู่ที่ 800 - 1,000 /เดือน ซึ่งเป็นเงินที่ได้รับจากบัตรสวัสดิการคนจนและเงินสวัสดิการผู้สูงอายุเพียงเท่านั้น การศึกษาของคนในชุมชนริมทางรถไฟส่วนใหญ่อยู่ที่ระดับชั้น ปฐมศึกษาปีที่ 4 และมีมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่เป็นเช่นนี้เพราะครัวเรือนไม่มีเงินในการส่งบุตรหลานเรียนให้จบในระดับสูง จึงทำให้เด็กต้องออกจากโรงเรียนเพื่อมาเป็นแรงงานหาเงินนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน และยังมีเด็กจำนวนมากที่ไม่ต้องการที่จะเรียนต่อในระดับที่สูง จึงมีผลต่อการประกอบอาชีพ คือ เป็นอาชีพที่ต้องใช้แรงงานมากกว่าใช้ทักษะความรู้ความชำนาญ แต่ถึงอย่างไร ชุมชนก็ได้รับโอกาสการความช่วยเหลือจากหน่วยงานเทศบาลนครขอนแก่นเป็นผู้ดูแล ในการจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพในการประกอบอาชีพเพื่อนำไปผ่านการอบรมไปต่อยอดการประกอบอาชีพ

สถานการณ์ด้านการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองในปัจจุบัน

สถานการณ์ด้านการมีอาหารปัจจุบันของครัวเรือนคนจนเมืองทั้ง 3 พื้นที่ พบว่า โดยภาพรวมครัวเรือนคนจนเมืองส่วนใหญ่นิยมประกอบอาหารขึ้นเองมากกว่าซื้ออาหารสำเร็จรูป เนื่องจากการประกอบอาหารขึ้นเองจะทำให้ได้รับปริมาณอาหารที่มากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับ การซื้ออาหารสำเร็จรูป เพราะอาหารสำเร็จรูปนั้นผู้ขายได้คิดกำไรจากการขายอาหาร จึงทำให้อาหารสำเร็จรูปมีต้นทุนที่มากกว่า และมีราคาสูงกว่าอาหารประกอบขึ้นเอง และที่สำคัญการประกอบอาหารขึ้นเองสามารถควบคุมคุณภาพความปลอดภัยของอาหารได้ แต่ก็ยังมีครัวเรือนกลุ่มที่ไม่มียุ้งยี่ง เลือกรับประทานอาหารสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากสมาชิกในครัวเรือนเป็นวัยแรงงาน ใช้ชีวิตอยู่บนความเร่งรีบ ไม่มีเวลาประกอบอาหารรับประทานเอง และชอบความสะดวกสบาย ทำให้การซื้ออาหารสำเร็จรูปจึงเป็นวิธีที่สะดวกสบายและตอบสนองการบริโภคได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม อาหารสำเร็จรูปนั้นกลับไม่สามารถควบคุมคุณภาพความปลอดภัยของอาหารได้ กอปรกับค่าใช้จ่ายด้านอาหารต่อวันอยู่ที่ 100 - 200 บาท/คน หากเทียบกับค่าแรงที่ได้รับต่อวันอยู่ที่ 300 บาท จึงถือว่าค่าใช้จ่ายด้านอาหารสูงกว่าใช้ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น นอกจากนี้ครัวเรือนคนจนเมืองส่วนใหญ่รับประทานอาหาร ครบ 3 มื้อ ที่เป็นเช่นนี้เพราะสมาชิกในครัวเรือนมีโรค

ประจำตัวที่ต้องควบคุมการรับประทานอาหารที่มีรสจัด และต้องรับประทานอาหารให้ตรงเวลาและรับประทานยาหลังอาหาร โดยภาพรวมการรับประทานอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองนั้น รับประทานอาหารเพื่อให้เพียงพอต่อความหิว แต่ครัวเรือนไม่ได้ตระหนักว่า อาหารที่รับประทานนั้นเพียงพอต่อความต้องการของร่างกายเพียงใด และอาหารที่รับประทานในแต่ละมื้อนั้นไม่มีความหลากหลายของอาหาร ดังเช่น การให้สัมภาษณ์ของครัวเรือนผู้ให้ข้อมูล A1,B5,C6

“พ่อเป็นคนทำกับข้าวให้ครัวเรือนกินเป็นประจำ อาหารที่ทำไม่หลากหลาย 1 มื้อ มีกับข้าวอยู่ 1 อย่าง หรือ 2 อย่าง ขึ้นอยู่กับเงินที่มีในกระเป๋าด้วย เน้นซื้ออาหารที่เราผลิตเองไม่ได้ นั่นก็คือเนื้อสัตว์ เน้นมีผักกับเนื้อสัตว์ ก็ถือว่าทำให้อิ่มท้องมีประโยชน์ต่อร่างกาย” (ผู้ให้ข้อมูล A1, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 21, 2566)

“แม้อยู่คนเดียว ทำกับข้าวกินเองง่าย ๆ ปลาทู 1 ตัว แม่ทำกินได้ 3 มื้อเลย บางวันก็กินข้าวกับน้ำพริกจิ้มแจ่ว ผักลวกก็อยู่ได้แล้ว เนื้อสัตว์ไม่ต้องพุดถึงแม่ไม่ค่อยกิน เนื้อมันย่อยยาก ราคาก็แพง” (ผู้ให้ข้อมูล B5, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 22, 2566)

“แม่กับพ่อทำงานรับจ้าง ไปแต่เช้า ไม่มีเวลาทำกับข้าวกินเองเท่าไร ซื้อมันก็สะดวก แต่มันก็ไม่อิ่ม ไม่อร่อยเท่าทำกินเอง ไม่รู้ว่าสะอาดเท่าเราทำหรือเปล่า ทุกวันนี้กับข้าวถูกละ 40 – 50 บาท ไม่พออิ่มหรอก ถ้ามีเวลาแม่ก็เลือกทำกินเองนะ” (ผู้ให้ข้อมูล C6, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 23, 2566)

ด้วยข้อจำกัดด้านอาชีพและรายได้ส่งผลต่อความมั่นคงของรายได้ในครัวเรือน ทำให้สถานการณ์การมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองไม่มีความมั่นคง ครัวเรือนคนจนเมืองจึงต้องมีการปรับลดคุณภาพหรือปริมาณอาหารลงเพื่อให้มีเงินเก็บไว้ซื้ออาหารวันต่อไปได้ พฤติกรรมดังกล่าวของครัวเรือนคนจนเมืองนั้น เป็นการปรับตัวเพื่อให้มีอาหารเพียงพอต่อความหิวโหยได้ แต่ในขณะเดียวกัน ไม่ได้มีความเพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย จึงทำให้ครัวเรือนคนจนเมืองประสบกับปัญหาสุขภาพตามมา ซึ่งสถานการณ์การรับประทานอาหารไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกายนี้ พบได้ทั้งในครัวเรือนที่มีวัยฟุ้งเฟ้อและครัวเรือนที่ไม่มีวัยฟุ้งเฟ้อ ที่เป็นเช่นนี้เพราะรายได้ต่อครัวเรือนไม่สอดคล้องกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน กล่าวคือ ครัวเรือนที่ไม่มีวัยฟุ้งเฟ้อมีสมาชิกเป็นวัยแรงงานทั้งหมด แต่ไม่ใช่ทุกคนที่ประกอบอาชีพ ด้วยเหตุนี้ครัวเรือนคนจนเมืองจึงเลือกพึ่งพาอาหารจากแหล่งอื่นที่ไม่ได้ใช้เงินซื้อ เพื่อให้สมาชิกในครัวเรือนได้มีอาหารรับประทานได้อิ่มท้อง และลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหารลง ซึ่งอาหารที่ครัวเรือนพึ่งพามีทั้งหมด 4 แหล่ง เรียงลำดับจากแหล่งอาหารที่ครัวเรือนพึ่งพามากที่สุดไปหาแหล่งอาหารที่พึ่งพาน้อยที่สุด ประกอบด้วย

1) แหล่งอาหารจากการซื้อขาย เช่น ตลาดสด ตลาดนัด รถขายอาหารเคลื่อนที่ ร้านสะดวกซื้อ ร้านขายอาหารทั้งในชุมชนและนอกชุมชน การสั่งอาหารในแอปพลิเคชัน และการสั่งอาหารแบบเดลิเวอรี่ เป็นต้น แหล่งอาหารนี้มีการเพิ่มขึ้นจากอดีตเป็นจำนวนมากทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ครัวเรือนพึ่งพา

อาหารจากการซื้อโดยเลือกซื้อชนิดอาหารที่ครัวเรือนไม่สามารถผลิตเองได้ ซึ่งชนิดอาหารที่ไม่สามารถผลิตเองได้มีมากกว่าชนิดที่สามารถผลิตเองได้ ทั้ง 3 ชุมชน ฟังพาแหล่งอาหารนี้เป็นหลัก

2) แหล่งอาหารจากการผลิตเอง เช่น การปลูกผักสวนครัวในครัวเรือนหรือพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน หรือเช่าพื้นที่ปลูกผัก การเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน แหล่งอาหารนี้ครัวเรือนได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายเทศบาลนครขอนแก่น ในโครงการสวนผักคนเมือง เป็นทุนตั้งต้นทำสวนผักได้ริมทางรถไฟ แหล่งอาหารนี้มีชุมชนที่เข้าร่วมโครงการ คือ ชุมชนเทพารักษ์ 5 มีการผลักดันให้โครงการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องโดยประธานชุมชน มีกฎกติกาในชุมชนที่ชัดเจน และชุมชนเหล่านาคี 12 ประธานชุมชนไม่ได้มีการผลักดันหรือขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง ทำให้แหล่งอาหารผลิตเองมีการปลูกลดลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

3) แหล่งอาหารจากการได้รับบริจาค แหล่งอาหารนี้เกิดขึ้นในรูปแบบของงานบุญประเพณี วันสำคัญที่มีการรวมกลุ่มทำอาหาร หรือโครงการให้ความช่วยเหลือของเครือข่าย มาในรูปแบบโครงการคนขอนแก่นไม่ทอดทิ้งกัน บริจาคข้าวสารอาหารแห้ง และถุงยังชีพ หากมีความต้องการอาหารครัวเรือนจะจัดการด้วยวิธี ส่งต่อข้อมูลความต้องการของครัวเรือนให้ผู้นำชุมชนหรือ อสม.ของชุมชนรับรู้ถึงความต้องการ และให้ อสม. ช่วยประสานไปยังเครือข่ายจะให้ความช่วยเหลือในการขอรับบริจาคอาหาร หรือ วัตถุประสงค์ในการทำอาหาร การช่วยเหลือดังกล่าวอาจจะมาในรูปแบบของ โรงทาน แหล่งอาหารนี้ช่วยให้ครัวเรือนมีอาหารในสถานการณ์ที่ขาดสน ทั้ง 3 ชุมชนมีการฟังพาอาหารจากแหล่งอาหารนี้เนื่องจาก มีการเพิ่มขึ้นของการทำโรงทาน และงานบุญประเพณีมีการจัดขึ้นทุกปีตามเทศกาลวันสำคัญ มีช่องทางการสื่อสารที่รวดเร็ว ชุมชนเหล่านาคี 12 ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายภายในชุมชน เช่น สมาชิกในชุมชนที่ประกอบไปด้วย ผู้นำชุมชน อสม. ครัวเรือนในชุมชนร่วมกันทำกิจกรรมด้วยความสมัครใจ มีลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจซึ่งกันและกัน เครือข่ายภายนอกชุมชน เช่น นายจ้าง ร้านขายสินค้า ตลาดศรีเมืองทอง เทศบาลนครขอนแก่น ผู้มีอิทธิพลหาเสียงในพื้นที่ ๆ เป็นต้น ทำให้ชุมชนเหล่านาคี 12 เป็นแกนนำในการสร้างเครือข่ายการมีอาหารเนื่องจากผู้นำชุมชน และเครือข่ายโดยรอบชุมชนให้การสนับสนุนประธานชุมชน มาในรูปแบบวัตถุประสงค์ของอาหาร หรือ งบประมาณมาเป็นอย่างดี ชุมชนริมทางรถไฟอื่น ๆ จึงได้รับประโยชน์ตามไปด้วย

4) แหล่งอาหารจากธรรมชาติ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึงหรือตามท้องไร่ท้องนา โดยการจับปลา หาดหอย หาดปู แหล่งอาหารนี้อยู่บริเวณรอบนอกชานเมือง ระยะทางอยู่ห่างจากชุมชนริมทางรถไฟมาก มีเพียงครัวเรือนที่ไม่มีวัยฟังพาในชุมชนเทพารักษ์ 5 เพียงชุมชนเดียวที่ยังฟังพาแหล่งอาหารนี้อยู่ที่เป็นเช่นนี้เพราะเป็นอาชีพเสริมของครัวเรือน และครัวเรือนเองมีทักษะ ความชำนาญ ความรู้ภูมิปัญญาและเครื่องมืออุปกรณ์เครื่องมือจับปลา การฟังพาแหล่งอาหารธรรมชาติมีการลดลงเนื่องจากแหล่งอาหารอยู่ไกล อีกทั้งยังต้องใช้ ทักษะและอุปกรณ์ในการเข้าถึงแหล่งอาหาร จึงทำให้ครัวเรือนในชุมชนริมทางรถไฟฟังพาแหล่งอาหารนี้เป็นส่วนน้อย

สามารถสรุปได้ว่า ครัวเรือนคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมทางรถไฟ ทั้ง 3 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนเทพารักษ์ 3 ชุมชนเทพารักษ์ 5 ชุมชนเหล่านาคี 12 ส่วนใหญ่มีการรับประทานอาหารไม่ได้คำนึงถึงคุณภาพ หรือประโยชน์ของอาหาร เนื่องจากครัวเรือนไม่มีความรู้ในเรื่องโภชนาการที่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย อีกทั้งรายได้ในครัวเรือนที่ไม่สมดุลกับสมาชิกในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ส่งผลให้ครัวเรือนต้องมีการปรับตัวลดปริมาณอาหารที่รับประทานในแต่ละมื้อลง เพื่อให้มีเงินนำไปซื้ออาหารวันต่อไปได้ ซึ่งส่งผลดีในแง่ก่อให้เกิดการประหยัดรายจ่ายเรื่องอาหารได้

แต่ในทางตรงกันข้าม กลับส่งผลเสียต่อสุขภาพ เนื่องจากรับประทานอาหารไม่หลากหลายหรือไม่ครบ 5 หมู่ เป็นเวลายาวนาน ทำให้ร่างกายนั้นแสดงออกมาด้วยอาการอ่อนเพลีย ไม่แข็งแรง เจ็บป่วยบ่อย อีกทั้งครัวเรือนปรับตัวโดยการพึ่งพาอาหารจากแหล่งอื่นที่ไม่ได้ใช้เงินซื้อ เพื่อลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร และบริบทโดยรอบชุมชน ศักยภาพของผู้นำชุมชนมีผลต่อแหล่งอาหารที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงของชุมชน

ศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองในการสร้างเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือการมีอาหาร

จากการสัมภาษณ์สถานการณ์การมีอาหารของครัวเรือนใน 3 ชุมชน ทำให้ทราบว่า ชุมชนมีศักยภาพของผู้นำชุมชนแตกต่างกัน ทำให้มีการขับเคลื่อนโครงการสวนผักคนเมืองแตกต่างกัน โดยชุมชนเทพารักษ์ 3 มีผู้นำชุมชนที่สูงอายุและคณะกรรมการชุมชนสูงอายุเช่นกัน อีกทั้งบริเวณใต้ริมทางรถไฟของชุมชน สภาพดินไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก การปรับปรุงสภาพหน้าดินเป็นเรื่องที่ต้องใช้ทุนจำนวนมาก จึงไม่สะดวกในการดำเนินโครงการสวนผักคนเมืองและประสานงานหรือทำกิจกรรมร่วมกับหน่วยงาน สำหรับชุมชนเทพารักษ์ 5 มีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถ มีเครือข่าย ผลักดันให้ชุมชนพัฒนาจึงเข้าร่วมโครงการสวนผักคนเมือง โดยใช้เครือข่ายที่ประธานชุมชนมี ในการขอรับบริจาคอุปกรณ์สนับสนุนการปรับปรุงหน้าดิน และขอความร่วมมือจากหน่วยงานในการให้ความรู้ส่งเสริมการปลูกผักในชุมชน ครัวเรือนในชุมชนให้ความร่วมมือกับประธานชุมชนเป็นอย่างดี เกิดการผลักดันโครงการนี้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ชุมชนสามารถลดรายจ่ายค่าอาหารได้ อาหารที่รับประทานมีความปลอดภัยมากขึ้น และชุมชนเหล่านี้ 12 ผู้นำชุมชน มีบุคลิกภาพเป็นคนกล้าคิด กล้าตัดสินใจ และกล้าลงมือทำ อีกทั้งมีประสบการณ์ในการเชื่อมประสานกับเครือข่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน และเครือข่ายประชาสังคม ซึ่งความสามารถในการเชื่อมประสาน ส่วนหนึ่งเป็นบุคลิกลักษณะส่วนตัว และอีกส่วนหนึ่งเป็นผลจากการได้รับการพัฒนาศักยภาพจากการได้เข้าไปเป็นสมาชิกของเครือข่ายต่าง ๆ อาทิ เครือข่ายสลัมสี่ภาค เครือข่ายสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ผู้นำและแกนนำของชุมชนเหล่านี้ 12 จึงนำเอาประสบการณ์การทำงาน มาสอน หรือส่งเสริมครัวเรือนในชุมชนผ่านการทำกิจกรรมลองผิดลองถูกจากการปฏิบัติจริง มีผู้นำชุมชนคอยสนับสนุนดูแลอย่างใกล้ชิด การทำกิจกรรมแต่ละครั้งมีการสรุปบทเรียนและปรับปรุงแก้ไขตลอดเวลา เกิดเป็นศักยภาพที่ทำให้ครัวเรือนในชุมชนเหล่านี้ 12 สามารถสร้างเครือข่ายเพื่อการมีอาหารที่เข้มแข็งได้ โดยเครือข่ายที่เกิดขึ้น สามารถแบ่งออกได้ 2 เครือข่ายดังนี้

1. เครือข่ายภายในชุมชน ที่เกิดจากความสัมพันธ์คล้ายเครือญาติ ผู้นำชุมชนจัดการในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจ ทำให้มีการรวมกลุ่มและช่วยเหลือกันดำเนินงาน และเรียนรู้ร่วมกัน กลายเป็น เครือข่ายชุมชนโดยมีผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงชุมชนที่เข้มแข็ง มีการถ่ายทอดสืบสานแนวคิด อุดมการณ์ และงานพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน ให้ความช่วยเหลือในเรื่องการประสานหน่วยงาน ใช้ต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนช่วยในการจัดการ รวมทั้งอาศัยความร่วมมือของครัวเรือนในพื้นที่ ดั่งเช่นการให้สัมภาษณ์ของครัวเรือนผู้ให้ข้อมูล B2,C2

“เครือข่ายภายในชุมชนที่เกิดขึ้นมาได้ เพราะทุกคนในชุมชนมีความรักใคร่ สามัคคีกัน ช่วยเหลือกันเหมือนญาติพี่น้อง ประธานชุมชนเป็นคนเก่งเอาใจใส่ทุก ครัวเรือนเลยจัดระบบการดูแลสมาชิกได้ทั่วถึง” (ผู้ให้ข้อมูล B2, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 22, 2566)

“ชุมชนเราอยู่กันแบบพี่น้อง มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน มีงานบุญ งานทำโรงทานก็มาช่วยกันแบบไม่ต้องบังคับ มาด้วยความเต็มใจ เพราะประธานเป็นคนกระตุ้นคนในชุมชน เห็นประธานทำแล้ว คนในชุมชนก็ทำตาม” (ผู้ให้ข้อมูล C2, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 23, 2566)

2. เครือข่ายภายนอกชุมชน เกิดจากองค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อพัฒนาชุมชน เช่น ข้อมูลความรู้ ด้านกระบวนการและวิธีการ และเครือข่ายการรวมกลุ่ม การสร้างกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน โดยให้ความช่วยเหลือในเรื่องการสนับสนุนด้านการเงินและสิ่งของจำเป็น หรือวัตถุดิบในการประกอบอาหาร ดังเช่นการให้สัมภาษณ์ของครัวเรือนผู้ให้ข้อมูล C3, C2

“คนในชุมชนเคยประสบปัญหาความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ไม่มีทะเบียนบ้าน จึงขอความช่วยเหลือ จนกระทั่งมีหน่วยงานเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ทำให้พวกเราเริ่มรู้จักเครือข่าย มีโอกาสเรียนรู้ทักษะต่าง ๆ จากหน่วยงานในการประสานงาน การเก็บรวบรวมข้อมูล และรู้ถึงระบบการส่งต่อข้อมูล ทำให้สามารถเชื่อมประสานภาคีเครือข่าย แต่เขาให้งบมา การเคลียร์เอกสารก็ยุ่งยาก เบิกได้บ้างไม่ได้บ้าง ชาวบ้านก็ไม่มีความรู้เรื่องเอกสาร” (ผู้ให้ข้อมูล C3, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 23, 2566)

“อะไรที่คนในชุมชนไม่มี ประธานชุมชนก็พาทำพาส์ร่าง ชุมชนแม่มีชื่อเสียงในเรื่องทำโรงทาน ชุมชนไหนก็ได้รับประโยชน์ตามไปด้วย เพราะเวลาทำโรงทานประธานชุมชนก็โพสต์ลงเฟสบุ๊ค เชิญคนมารับของจากโรงทาน ตลาดศรีเมืองทองก็ให้ของมาทำโรงทานอยู่บ่อย ๆ อยากได้อะไรก็สื่อสารไป เขาก็ยินดีสนับสนุนเราเสมอ” (ผู้ให้ข้อมูล C2, การสื่อสารส่วนบุคคล, พฤศจิกายน 23, 2566)

เครือข่ายภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชนที่เกิดขึ้น ถือได้ว่าเป็นเครือข่ายทางสังคมที่เกิดจากศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมือง แต่ศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมืองใน 3 พื้นที่ศึกษามีความเข้มแข็งแตกต่างกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะสภาพบริบทสิ่งแวดล้อมและความสามารถของบุคคลหรือผู้นำชุมชนที่มีไม่เหมือนกัน จึงทำให้โครงการให้ความช่วยเหลือที่มาจากเครือข่ายภายนอกชุมชนเข้าไม่ถึงชุมชน หรือเข้าถึงแต่ชุมชนไม่ได้นำไปใช้ได้จริง จนเกิดเป็นความแตกต่างที่แสดงออกมาผ่านการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องในประเด็นโครงการสวนผักคนเมือง จะเห็นได้ว่า ชุมชนที่มีผู้นำ มีความรู้ความสามารถ มีเครือข่าย มีการผลักดันสมาชิกในชุมชน ทำให้โครงการสวนผักคนเมืองมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง ชุมชนที่ผู้นำมีความรู้ ทักษะ ถนัดถนัดทำ แต่ด้วยบริบทพื้นที่ไม่เอื้ออำนวยในการปลูกผักผู้นำจึงไปสนับสนุนโครงการที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้ โครงการสวนผักคนเมืองจึงไม่ขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง และชุมชนที่มีผู้นำที่สูงอายุไม่ได้มีความรู้ หรือมีบุคลิกภาพที่กล้าคิด กล้าลงมือทำ จึงทำให้โครงการสวนผักคนเมืองไม่เกิดขึ้นในชุมชน และไม่ได้เข้าร่วมโครงการดังกล่าว

อาจกล่าวได้ว่า ครัวเรือนคนจนเมืองที่มีผู้นำที่มีบุคลิกภาพกล้าคิด กล้าลงมือทำและมีประสบการณ์การทำงานร่วมกับเครือข่ายภายนอกจนเกิดเป็นศักยภาพของชุมชนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีอาหารของกลุ่มครัวเรือนคนจนเมือง ซึ่งเครือข่ายภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชนมี

ความแตกต่างกัน กล่าวคือ เครือข่ายภายในชุมชนเกิดขึ้นในลักษณะ ที่ไม่เป็นทางการ เรียบง่าย ไม่มีกฎข้อบังคับ สามารถเข้าถึงได้ง่าย มีการจัดการในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจ จึงสามารถเข้าถึงสถานการณ์และแก้ไขปัญหาได้อย่างรวดเร็ว แต่ในขณะที่เครือข่ายภายนอก ที่เป็นหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรต่างๆ มีลักษณะเป็นแบบบังคับบัญชา ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของกฎหมาย ส่งผลให้เกิดความล่าช้า อีกทั้งเอกสารที่ใช้มีความซับซ้อน ครั้วเรือนคนจนเมืองที่ไม่ได้มีความรู้ ความชำนาญในเรื่องการจัดการเอกสาร ไม่สามารถทำความเข้าใจขั้นตอนหรือกระบวนการได้ แต่เครือข่ายภายนอกชุมชนนี้ มีส่วนสำคัญในเรื่องของการเก็บข้อมูล การสนับสนุนงบประมาณ และความรู้ความเชี่ยวชาญ ดังนั้น การมีเครือข่ายภายในอย่างเดียว ไม่สามารถจัดการกับเครือข่ายการมีอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ และไม่เกิดการขยายขอบเขตของ การทำงานให้กว้างขวางออกไป เครือข่ายอาจจะไม่คงอยู่ อาจจะจบลงได้ จึงชี้ให้เห็นชัดว่าการมีทั้งเครือข่ายภายในและภายนอก ทำให้การทำงานมีการสอดรับกัน การช่วยเหลือการมีอาหารจึงมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ศักยภาพของครั้วเรือนคนจนเมืองมีต้นทุนมาจากผู้นำชุมชนมีความน่าเชื่อถือ และมีความเป็นผู้นำสามารถผลักดันให้สมาชิกทุกครั้วเรือนในชุมชนทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งความมีจิตอาสาพัฒนาชุมชน สมาชิกมีความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การสนับสนุนกันในการทำงาน เป็นทีมทำให้ครั้วเรือนคนจนเมืองมีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายการมีอาหารที่เข้มแข็ง อีกด้านหนึ่งก็ถือว่าเป็นการสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน

สรุปและอภิปรายผล

ผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์ด้านการมีอาหารของครั้วเรือนคนจนเมืองไม่มีความรู้เรื่องโภชนาการในการบริโภคอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย อีกทั้งรายได้ในครั้วเรือนที่ไม่สมดุลกับสมาชิกในครั้วเรือนไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ครั้วเรือนจึงต้องปรับตัวโดยการปรับลดปริมาณและคุณภาพอาหารลงเพื่อให้มีเงินนำไปซื้ออาหารวันต่อไปได้ ส่งผลต่อปัญหาสุขภาพตามมา ทำให้สุขภาพไม่แข็งแรง เจ็บป่วยบ่อยและมีโรคประจำตัว ด้วยเหตุนี้ครั้วเรือนคนจนเมืองจึงเลือกพึ่งพาอาหารจากแหล่งอื่นที่ไม่ได้ใช้เงินซื้อ เพื่อลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร ซึ่งอาหารที่ครั้วเรือนพึ่งพามีทั้งหมด 4 แหล่ง แหล่งอาหารซื้อขาย แหล่งอาหารจากการผลิตเอง แหล่งอาหารจากการได้รับความช่วยเหลือ และแหล่งอาหารจากธรรมชาติ

แหล่งอาหารทั้ง 4 แหล่งที่ครั้วเรือนพึ่งพานั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้ชีวิตประจำวันของครั้วเรือนเอง อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ครั้วเรือนมีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายเพื่อการมีอาหาร ซึ่งศักยภาพดังกล่าว เกิดจากผู้นำชุมชนหรือแกนนำชุมชนที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพให้มีทักษะ ความรู้ และบุคลิกกล้าคิด กล้าลงมือทำ จากเครือข่ายภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม จึงทำให้ผู้นำชุมชนสามารถนำเอาทักษะประสบการณ์ที่เคยได้รับมาส่งเสริม สนับสนุนให้ครั้วเรือนคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟ ได้มีศักยภาพ ทักษะ ความรู้ ซึ่งศักยภาพที่ครั้วเรือนมีทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายเพื่อการมีอาหารขึ้น เครือข่ายดังกล่าว มีทั้งเครือข่ายภายในชุมชนที่เกิดจากความความสัมพันธ์คล้ายเครือญาติ ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เรียบง่าย ไม่มีกฎข้อบังคับ จัดการในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจ และเครือข่ายภายนอกชุมชนเกิดจากองค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนงบประมาณ มีลักษณะเป็นแบบบังคับบัญชา จึงต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของกฎหมาย ส่งผลให้เกิดความ

ล่าช้า อีกทั้งเอกสารที่ใช้มีความซับซ้อนเข้าใจได้ยาก คนจนเมืองไม่สามารถทำความเข้าใจขั้นตอนหรือกระบวนการได้

จะเห็นได้ว่าผลการศึกษามีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ Chotdee (2009) พบว่า การบริโภคอาหารในครัวเรือนจะประกอบอาหารรับประทานเองและซื้ออาหารสำเร็จรูป แหล่งอาหารหลักของครัวเรือนซื้อจากตลาดสด/ตลาดนัดใกล้บ้าน ครัวเรือนยังไม่ให้ความสำคัญกับการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ มีความสอดคล้องกันในประเด็นพื้นที่ศึกษาเป็นลักษณะเมือง ทำให้ลักษณะการเข้าถึงอาหารเป็นไปในทำนองคล้ายกัน และลักษณะกลุ่มเป้าหมายมีความคล้ายกัน คือ ผู้มีรายได้น้อยหรือคนจน กล่าวคือ ครัวเรือนยังไม่ได้ให้ความสำคัญหรือมีความรู้เรื่องอาหารที่มีประโยชน์ มีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ Suwittawat, Sanchaisuriya & Kunarattanapruk (2009) คนจนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ได้รับพลังงานและสารอาหารไม่เพียงพอตามปริมาณสารอาหารอ้างอิงที่ควรได้รับประจำวันสำหรับคนไทย พ.ศ. 2546 ที่ได้กำหนดไว้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะขาดแคลนเงินในการซื้ออาหารที่มารับประทานให้ครบทั้ง 5 หมู่ มีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ Pinthongpan (2014) พบว่า ชุมชนมีการพึ่งพาแหล่งอาหารซื้อขายและแหล่งอาหารผลิตเอง เป็นการลดการพึ่งพาแหล่งซื้อขายและเป็นการลดรายจ่ายของครัวเรือนได้อีกทางหนึ่ง ความแตกต่างที่เพิ่มมาในการศึกษา คือ ครัวเรือนคนจนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่น มีวิธีการเข้าถึงอาหารจากแหล่งอื่น ที่เพิ่มมา คือ แหล่งอาหารธรรมชาติ และแหล่งอาหารที่สร้างขึ้นจากเครือข่ายเพื่อการมีอาหาร โดยเกิดจากศักยภาพที่มีของครัวเรือนคนจนเมืองเอง

จะเห็นได้ว่า หากเราวัดความมั่นคงทางอาหารด้านการมีอาหารเพียงพอตามแนวคิดของ FAO การมีปริมาณอาหารที่เพียงพอที่มีคุณภาพและเหมาะสมต่อร่างกาย ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตเองหรือจากการได้รับความช่วยเหลือทางอาหาร (FAO, 2006) ไม่มีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ในเรื่องความมั่นคงทางอาหารด้านการมีอาหารเพียงพอที่เป็นเช่นนี้ เพราะครัวเรือนคนจนเมืองพวกเขาดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางข้อจำกัดของกำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ พวกเขาจึงต้องมีการปรับตัวและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการรับประทานอาหารเพื่อให้มีอาหารเพียงพอ โดยการลดคุณภาพหรือปริมาณอาหารลง ไม่ได้คำนึงว่าร่างกายต้องการสารอาหารชนิดใด ไม่สอดคล้องกับมโนทัศน์ศึกษาของ Tolossa (2010) ในประเด็นการปรับตัว เนื่องจากพบว่า การรับมือกับการขาดแคลนอาหารของครัวเรือนของการศึกษานี้ คือ บริโภคอาหารที่ราคาถูก รับประทานอาหารตามฤดูกาล ลดจำนวนมื้อต่อวันจากสามเป็นสอง และไม่สอดคล้องกับงานศึกษาของ Wright & Gupta (2015) ครัวเรือนมีการพึ่งพาอาหารราคาไม่แพง ลดขนาดของมื้ออาหารและลดจำนวนมื้อที่รับประทานในหนึ่งวันลง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟในเขตเทศบาลนครขอนแก่นมีการปรับลดปริมาณและคุณภาพอาหารหรือความหลากหลายของอาหารใน 1 มื้อลง ไม่ได้ปรับลดมื้ออาหารใน 1 วันลง เนื่องจากครัวเรือนมีโรคประจำตัวจึงต้องมีการควบคุมการรับประทานอาหารให้ตรงตามเวลา แต่มีสอดคล้องในประเด็นการอาศัยความช่วยเหลือด้านอาหารในสถานที่ทางศาสนาหรืออาหารแจกฟรี

ปรากฏการณ์การสร้างเครือข่ายเพื่อการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมือง ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น มีความสอดคล้องกับ Phongphit (2005) ที่ได้ให้ความหมายของเครือข่ายทางสังคม ไว้ว่า ความสัมพันธ์ของ กลุ่ม บุคคล หรือกลุ่มองค์กร โดยสมัครใจ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน โดยสมาชิกยังคงมีอิสระ ซึ่งเครือข่ายเพื่อการมีอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองเกิดขึ้นมาจากความสัมพันธ์คล้ายเครือญาติของคนในชุมชน และมีเครือข่ายภายนอกที่เป็นกลุ่มองค์กร

เพื่อดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน โดยมีความสอดคล้องกันในประเด็นประเภทของเครือข่าย เครือข่ายแนวราบ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากกลุ่มคนในระดับเดียวกัน อาชีพเดียวกัน คล้ายกันกับเครือข่ายภายในชุมชนของครัวเรือนคนจนเมือง คือ จากความสัมพันธ์คล้ายการเป็นเครือญาติ ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เรียบง่าย ไม่มีกฎข้อบังคับ สามารถเข้าถึงได้ง่าย มีการจัดการในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจ เครือข่ายแนวตั้ง เป็นเครือข่ายที่มีการประสานความร่วมมือกันของสมาชิกที่มีความแตกต่างของอาชีพ มารวมตัวกันจนเกิดเป็นเครือข่ายขึ้นมา คล้ายกันคือ เครือข่ายองค์กร หรือเครือข่ายภาคประชาสังคม เอกชนอื่น ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนครัวเรือนคนจนเมือง

ข้อจำกัดในการวิจัย

ข้อจำกัดในเรื่องเครื่องมือหรือแบบสัมภาษณ์ ไม่สามารถวัดการได้รับพลังงานและสารอาหารที่เพียงพอตามปริมาณสารอาหารอ้างอิงที่ควรได้รับประจำวันสำหรับคนไทยได้ จึงทำให้ผลการศึกษาไม่สามารถตอบได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารด้านการมีอาหารเพียงพอของครัวเรือนคนจนเมืองเพียงพอเหมาะสมต่อร่างกายมากน้อยเพียงใด เป็นเพียงการประมาณการจากอาหารที่รับประทานของผู้ให้ข้อมูล

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผู้วิจัยสามารถสรุปภาพรวมได้ว่า ครัวเรือนคนจนเมืองไม่มีความรู้โภชนาการด้านอาหาร มีข้อจำกัดทางการเงิน ทำให้การเข้าถึงอาหารไม่มีคุณภาพ ไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย ท้องถิ่นควรมีนโยบายสนับสนุนให้มีการให้ความรู้เรื่องโภชนาการและ การมีตลาดของเครือข่ายคนจนเมืองที่มีความปลอดภัยและราคาถูก ครัวเรือนคนจนเมืองจะได้เข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ

ครัวเรือนคนจนเมืองมีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายภายนอกชุมชน เช่น องค์กรและหน่วยงานในการสนับสนุนงบประมาณ ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบบังคับบัญชา เอกสารที่ใช้มีความซับซ้อนเข้าใจได้ยาก คนจนเมืองไม่สามารถทำความเข้าใจขั้นตอนหรือกระบวนการได้ ดังนั้นองค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาควรมีการจัดอบรมฝึกทักษะ การให้ความรู้เรื่องจัดการเอกสารให้ครัวเรือนคนจนเมืองด้วย

สำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป เนื่องจากการศึกษานี้ เป็นการศึกษาศักยภาพของครัวเรือนคนจนเมือง การวิจัยครั้งต่อไป จึงควรมีการวิจัยรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการสร้างเครือข่ายของครัวเรือนคนจนเมืองเพื่อความมั่นคงทางอาหาร หรือนำไปดำเนินการโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อได้ทราบถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลผลของรูปแบบการสร้างเครือข่าย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนคนจนเมืองในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ขอขอบคุณกลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่ได้มอบทุนค่าธรรมเนียมการศึกษาตลอดระยะเวลา 2 ปี

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟทั้ง 3 ชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน นายจ้างนอกระบบ ร้านขายอาหารในชุมชนริมทางรถไฟ และครัวเรือนคนจนเมือง ทั้ง 30 คนที่ได้

อนุเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานี้ ยอมเสียสละเวลาเพื่อบอกเล่าเรื่องราวและสถานการณ์ที่สำคัญในชุมชน ทำให้การศึกษารั้งนี้ครบถ้วนและสมบูรณ์ขึ้นมาได้

References

- Apakaro, P. (2004). Networks, nature, knowledge and management. *Bangkok: Project (in Thai) to strengthen the learning process for a happy community.* (in Thai)
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London: SAGE
- Chotdee, T. (2009). Food security of low income household in Bangkok Metropolis. (master's thesis). Thammasat University. Bangkok, Thailand.
- Chaisrisawatsuk, S. (n. d.). *Food security and sustainability.*, Retrieved September 4, 2023 from <https://econ.nida.ac.th/2022/12/%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1> (in Thai)
- FAO. (2006). Food security. *Policy Brief*, 2, 1–4. Retrieved from <http://www.fao.org/forestry/13128-0e6f36f27e0091055bec28ebe830f46b3.pdf>
- Jenjad, R. (2023). Food security” and communication that still lacks stability. *Journal of Media and Communication Inquiry*, 5(2), 5-6. (in Thai)
- Kuan-at, W., & Thin Phangnga, P. (n. d.). *Urbanization in Thailand*. November 15, 2023, Retrieved from <https://www.tei.or.th/thaicityclimate/public/research-46.pdf> (in Thai)
- Makmee, P. (2021). Social network analysis for designing social science research. *Journal of Educational Measurement Mahasarakham University*, 27(1), 32-33. (in Thai)
- Office of Agricultural Economics. (2022). *The Economist Global Food Security Index 2022(GFSI)*. Retrieved November 21, 2023, from https://oaezone.oae.go.th/assets/portals/3/fileups/biae/files/Infographic/Global%20Food%20Security%20Index_.pdf (in Thai)
- Promphakping, B., Inmuang, Y., & Phongsiri, M. (2019). *Khon Kaen City: Growth, Challenges, and Opportunities*. Nonthaburi: Tawan media publishing house. (in Thai)
- Prachasan, S. (2012). *Food security: concepts and indicators*. Nonthaburi: Bio Thai Foundation. (in Thai)
- Pinthongphan, A. (2014). *Beautiful and Edible Garden to Promote Food Security: A Case Study of Soi Bonkai-Thayang Community, Kho Hong Sub-District, Hatyai Distirct, Songkhla Province*. the degree of Master of Arts, Retrieved from <https://scholar.google.com/> (in Thai)
- Phongphit, S. (2005). *Network strategies for a strong community strong community*. Bangkok: University of Life Project Institute of Learning for the People. (in Thai)
- Suwittawat, J., Suriya, P., Kuna Rattana Phruek, K. (2009). Dietary Intake of Elderly in the Slum Areas of Khon Kaen Metropolitan District. *Journal of Public Health, Burapha University*, 4(2), 11-19. (in Thai)
- Sutheewasinnon, P., Pasunon, P. (2016). Sampling Strategies for Qualitative Research. *Parichart Journal*, 29(2), 31-48. (in Thai)
- Tolossa, D. (2010). *Some realities of the urban poor and their food security situations: a case study of Berta Gibi and Gemechu Safar in the city of Addis Ababa, Ethiopia*. *Environment and Urbanization*, 22(1), 179-198.
- Visetpricha, B. (2021). The opposition movement to demand the right to participate in the city by the 4-region slum network. *Journal of Social Sciences Naresuan University*, 17(2), 177-217. (in Thai)
- Wright, L., & Gupta, P. (2015). Coping strategies adopted by urban poor to ameliorate food insecurity: case of United States, Belize and India. *Journal of Food Security*, 3(2), 40-46.